

k slovenski izdaji pogrešal njun pozitivni odnos do knjige, ki sta jo ne samo uredila, temveč tudi dopisala. V uvodni besedi namreč opozarjata le na pomanjkljivosti knjige, tako da bi je bralec, ki bi prebral le njun uvod, zagotovo ne kupil. Enciklopediji v prid govori le kratek uvodni zapis založbe, v katerem le-ta ugotavlja, da je izdala enciklopedijo, ki je drugačna od drugih, ter to trditev dokazuje z nekaj skopimi stavki. Urednika pa sta o pozitivnih straneh enciklopedije in o razlogih za njen prevod zapisala: »... Kljub raznim pomanjkljivostim te enciklopedije, o katerih bomo na kratko spregovorili, se je Založba Borec odločila, da prevede ravno to enciklopedijo o drugi svetovni vojni, ker je v primerjavi s podobnimi deli, ki so na voljo, vendarle manj enostranska kot nekatera druga dela. Prav tako velja, da med kar številnimi publikacijami o drugi svetovni vojni, ki se pojavljajo na knjižnem trgu, sodi ta enciklopedija med tehtnejše prispevke... Vsebuje vrsto dobrih prispevkov in informacij o drugi svetovni vojni ter ima ustrezen obseg in je primerna za širši krog bralcev. Upoštevač te dobre strani pa je Založba Borec sodila, da je treba delo za naše bralce, kolikor je mogoče, še izboljšati.« Noben od navedenih razlogov mi ne daje odgovora na vprašanje, zakaj prevesti prav to enciklopedijo. Našel sem ga ob listanju knjige.

Enciklopedija daje temeljite in zaokrožene predstavitve posameznih gesel. Za priročno enciklopedijo ima preveč drobnih, manj pomembnih gesel. Z dopolnitvijo obeh urednikov daje celovit pregled dogajanj v drugi svetovni vojni, bralcu pa, ki bi želel širšo in strnjeno informacijo o naslovni tematiki, sta na voljo dve (uvodna in zaključna) študiji, ki dajeta objektivno in znanstveno neoporečno sliko obravnavanega časa. V enciklopediji ni izrazito črno-belih prikazovanj, ki jih večkrat srečujemo v podobni literaturi. In končno moram še enkrat poudariti, da gre za knjigo, ki smo jo potrebovali in ki bo zagotovo za nekaj časa, do boljših finančnih časov, zapolnila vrzel v našem zgodovino-pisju.

Ob koncu tega razmišljanja o Enciklopediji druge svetovne vojne in njeni kratki predstavitvi bom vendarle prelomil v uvodu zapisano trditev, da nima globljega smisla, iskati napake v enciklopediji in prešteti manjkajoča gesla, razen če gre za temeljne stvari. Eno izmed gesel, ki sem ga iskal v enciklopediji, je bilo tudi — Tito. Tita pod imenom, pod katerim ga pozna ves svet, ni, najdemo pa ga seveda v izčrpnem članku pod Broz Josip-Tito. Škoda, da Enciklopedija druge svetovne vojne ne pozna kazalk, kakršne so v navadi pri drugih naših enciklopedijah.

Dušan Nečak

Ćiril Petešić, *Katoličko svećenstvo u NOB-u 1941—1945*. VPA — Delo Globus, Zagreb 1982, 276 strani, priloge.

O pomembnosti vprašanja, ki ga obravnava pričujoča publikacija, skoraj ne more biti dvoma. Ob tem je treba pomisliti na dvoje pglavitnih dejstev, ki to trditev logično potrjujeta. Prvo je, da je bila Cerkev stoletja izredno važen socialni in moralni dejavnik v življenju vsakega človeka, v razvoju držav in narodov in videti je, da je bila ta vloga pri slovenskem narodu še posebej

naglašena v primerjavi z nekaterimi drugimi evropskimi narodi. Vprašanja cerkve, duhovščine in vere so bila zmeraj tudi politična vprašanja, le oblike oziroma intenzivnost problemov se je v zvezi s tem skozi zgodovino spreminjala. S formiranjem modernih narodov, z razvojem liberalnega meščanstva, delavskega gibanja ter siceršnje vesplošno sekularizacijo in laicizacijo v 19. ter 20. stoletju je politična teža teh vprašanj narasla oziroma postala del splošnih procesov razrednega in ideološkega boja, ki so ga med drugim obeleževali pojavi kot kulturni boj, klerikalizem, antikomunizem, sektaštvo ipd. V grobem vse to lahko poenostavimo na boj med državo in Cerkvijo, na boj med dvema »totalitarizmoma«, na potiskanje vere v privatno sfero človekovega življenja, da se človek in družbena sfera osvobodita dejanskega ali namišljenega odtujevalnega vpliva Cerkve oziroma religije. V zgodovini narodov, ne nazadnje tudi slovenskega in hrvaškega, je bila vloga Cerkve in duhovščine izrazito ambivalentna, kajti s svojo nujno povezanostjo z ljudstvom je v precejšnji meri delovala zanj pozitivno, recimo v narodnostnem, tudi socialnem pogledu, če ideološkega pač pustimo ob strani. Po drugi strani je bila naša katoliška Cerkev le del svetovne, rimske Cerkve in je bila v nekem smislu tudi eksponent le-te. S tem v zvezi je tudi zelo pomemben vidik, namreč povezanost predvsem cerkvene hierarhije z vladajočimi državnimi strukturami, kar je skupaj vzeto, dejansko učinkovalo tako, da je bila vera kot intimno in zasebno čutenje vernikov izrabljana v politične namene, kar je dolgoročno veri kot taki izrazito škodovalo.

Drugo dejstvo, ki je zunaj dvoma in na katerega smo namignili v začetku, je bila usodna važnost druge svetovne vojne in pri nas še posebej narodno-osvobodilnega boja. Tako nam kombinacija teh dveh dejstev pokaže vprašanje obnašanja in delovanja katoliške duhovščine med NOB kot problem prve vrste. Ker nam prostor ne dopušča, da bi se ob tem preveč zadrževali, naj pač samo na kratko ponovimo splošno znano dejstvo, da je bila vera tudi pri nas med vojno izrabljena v politične namene in da je to imelo tragične posledice za jugoslovanske narode ter hkrati tudi za Cerkev oziroma vero samo. Vemo, da je vero izrabljala predvsem protirevolucija, pravzaprav je bila obramba vere eden njenih glavnih »argumentov« v boju proti NOB in revoluciji. O tem se je moč precej natančno poučiti v sedaj že obsežni literaturi o protirevoluciji in kolaboracionizmu v Jugoslaviji. Za slovenske razmere je tu še vedno temeljno delo Frančka Sajeta »Belogardizem«, medtem ko je za Hrvaško, ki je v Jugoslaviji pač najvažnejša katoliška dežela, stvar precej bolj raziskana. Tu gre najprej omeniti poseben kompleks publikacij, ki so izhajale v letih neposredno po vojni in ki so bile vsaj v posredni zvezi s procesi proti narodnim izdajalcem ter vojnim zločincem. To so npr. »Dokumenti o protunarodnem radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera« iz leta 1946, »Magnum crimen« Viktorja Novaka iz leta 1948 ter »Tajni dokumenti o odnosima Vatikana i ustaške „NDH“« iz leta 1952. Zadnja leta pa se vrstijo tudi že znanstvene študije in monografije o ustaštvu in v okviru katerih se obravnava tudi vloga katoliške Cerkve oziroma duhovščine, čeprav ne moremo trditi, da je stvar historiografsko obdelana že v zadostni meri. Poleg tega je na srbohrvatskem jezikovnem področju opazno precejšnje število razprav in člankov, ki sicer v prvi vrsti obravnavajo sodobne in povojne probleme v zvezi s Cerkvijo in vero, a ne

morejo mimo dogajanja med vojno. Tu gre tudi za prave sociološke in filozofske študije, s kakršnimi se v Sloveniji ne moremo pohvaliti, kljub temu, da imamo pri nas vsaj dva sociologa, ki se izrecno in že dolga leta ukvarjata s problemi religije, vendar je pri njiju zaznati prevlado praktიცizma, kjer je o zgodovinskih vidikih teh problemov na Slovenskem najti le krajše opazke.

S precejšnje mero poenostavljanja lahko rečemo, da se je pri nas duhovščina do NOG opredeljevala nekako trojno: pozitivno, negativno ter nevtralno. Upamo si trditi, da se je k tretji smeri nagibala kar večina duhovščine, vendar ni bilo nujno, da je to tudi prišlo do izraza, saj sta obe vojujoči se strani težili k totalni diferenciaciji med njima in tu so bili prav duhovniki med prvimi na udaru. Distanciranje od obeh strani so pospeševali tudi nekateri škofje, ki so svojim duhovnikom prepovedovali politično udestvovanje, pri čemer je bilo vprašanje, komu je to objektivno bolj koristilo, to je bilo pač odvisno od vsakokratnega konkretnega položaja. Kot taka škofa bi omenili predvsem Srebrniča ter Margottija. Kar se tiče visokega klera, je jasno, da je bil le-ta najbolj povezan, spojen v kapitalistični sistem in tudi po zaslugi Vatikana prepojen s protikomunističnim duhom in ta vpliv se je potem prenašal navzdol na navadne duhovnike in tudi vernike, vendar so se slednji v odločilnih trenutkih vojne odločali po primarnem kriteriju boja za narodnostni obstanek in ne po umetni dilemi za vero ali proti njej, ki jo je ponujala protirevolucija. Na ta način so se odločali tudi mnogi duhovniki, čeprav je bila njim iz razumljivih razlogov odločitev težja, saj so bili v precepu med cerkveno disciplino in narodno zavestjo ter povezanostjo z ljudstvom. Tu je marsikdaj odločalo naključje, moč osebnosti, sposobnosti samostojnega razmišljanja ipd. Dejansko drži, da se posameznih dejanj in odločitev ne da ocenjevati samo po njihovi zunanji pojavnosti in učinkovanju, marveč je treba računati tudi z njihovo notranjo logiko in utemeljenostjo, zato bi dejali, da te stvari ne bi smele biti stvar proučevanja samo zgodovinarjev, marveč tudi sociologov, psihologov itd.

Ne glede na omenjeno trojno opredelitev in vlogo katoliške duhovščine pri nas, pa je treba priznati, da je v naši stroki, publicistiki in literaturi v ospredju predvsem poudarjanje negativne, izdajalske in tudi zločinske vloge dela duhovščine. O vzrokih tu ne bi razpravljali. Druga, pozitivna opredelitev dela duhovščine je v naši zavesti manj prisotna, čeprav količinsko vzeto, se tudi o tem dosti piše, vendar gre pri tem bolj za priložnostne članke o partizanskih duhovnikih ali pa za razne spomine, ki jih pišejo sami duhovniki v svoje specializirane revije, ki pa so širši javnosti skoraj docela neznanе. Tudi na tem področju seznanjanja vloge duhovščine v okviru NOG so na Hrvaškem prišli že dlje in v ta sklop spada tudi pričujoča knjiga, za katero je že čas, da o njej nekaj spregovorimo.

Avtor Ćiril Petešić je novinar in publicist, ki je med drugim leta 1972 že objavil knjigo »Što se dogadja u Katoličkoj crkvi u Hrvatskoj«, dosti pa je o teh problemih pisal v revije in časnike. Knjigo, ki obravnava predvsem dogajanja na Hrvaškem, a tudi v Sloveniji in Bosni, je razdelil na štiri dele. V prvem piše o razmerju verniki — komunisti, kar se mu je zdelo izjemne važnosti glede na vodilno vlogo komunistične partije v NOB. Tu kot centralni tekst navaja članek Josipa Broza-Tita »Komunisti i katolici«, ki je bil objavljen že leta 1936 v »Proleterju«. Tu je šlo v bistvu za poziv na skupno borbo vseh

demokracijskih in miroljubnih sil za mir, svobodo in napredek, ne glede na svetovni nazor. Omenjena je tudi že fašistična nevarnost. S to uvodno navedbo je avtor hotel prikazati kontinuiteto v politiki komunistov do vernikov, kar je svojo največjo mobilizacijsko vrednost dobilo prav med NOB. Prav o tem govori nato drugo poglavje NOB in religija, kjer gre za konkretne predstavitev vseh instrumentov, preko katerih se je uresničevalo sožitje vernikov, borcev in prebivalstva, z vodstvom in siceršno organizacijo NOG. Omenja verske referate v vojaških enotah, verske prisege, cerkvene poroke, blagoslove partizanskih zastav, verske odseke v oblastnih organih, verouk, odloke Avnoja v tem smislu, verske komisije, božič v partizanih itd. V tem delu se je pisec posvetil predvsem dogajanju na Hrvaškem, a tudi tu je čutiti precejšnjo nesistematičnost, ne toliko v pristopu k temi, kolikor v konkretni izvedbi. Omenja tudi slovenske zadeve, a kaj ko je vse nedorečeno, ostaja res le pri omembah. Podobno bi lahko trdili tudi za tretji in osrednji del Duhovščina v NOB in NOG, ki je razdeljeno kar na 19 poglavij. Tu gre predvsem za opise konkretnih primerov sodelovanja duhovnikov z in v NOG, tako na ozemlju NDH kot v Sloveniji. Slednji je odmerjen sicer zelo majhen prostor, vsaj po naslovih poglavij sodeč, toda dejansko se izkaže, da imajo slovenski duhovniki tudi na Hrvaškem pravzaprav skoraj poglavitno vlogo pri sodelovanju in podpori NOB. Šlo je za izgnane štajerske duhovnike, ki so se tudi po navedbah Toneta Fajfarja in Edvarda Kocbeka odlično držali. Med njimi so bile tudi kar številne žrtve, npr. v Jasenovcu. V teh poglavjih res dobimo kar precej zanimivih podatkov, vprašati pa se moramo, ali so to vsi in ali so predstavljeni na pravi način. No, vsekakor je značilno, da je poglavje o sodelovanju duhovnikov z NOG najkrajše prav za Ljubljansko pokrajino, precej več pa ima avtor o tem povedati za Štajersko in Primorsko. Priznati je treba, da se v tem kaže tudi dejansko stanje stvari na terenu, saj je bilo v Ljubljanski pokrajini daleč največ duhovnikov, ki so sodelovali z okupatorjem oziroma s protirevolucijo, ali pa vsaj stali ob strani. Za hrvaško problematiko, ki jo omenja avtor, gre posebej poudariti položaj v Istri, predvsem pa vlogo mons. dr. Svetozarja Ritiga, nekdanjega župnika v Zagrebu, ki je prišel v partizane in je v okviru NOG tudi največ naredil za strpen odnos med Cerkvijo in ljudsko oblastjo. Za Bosno bi omenili mostarskega škofa Alojzija Mišića ter bosanske frančiškane, za katere je videti, da so se kljub nekaterim ekscesnim izjemam pretežno opredelili za NOG. Prav v zvezi z njimi gre že na tem mestu omeniti izjavo vodstva bosanskih frančiškanov 2. maja 1945, ki zavračajo obtožbe, češ da je krivo za zločinsko početje nekaterih svojih pripadnikov, z utemeljitvijo, da jih je opozarjalo, ko pa to ni zaleglo, jih je izključilo iz svojih vrst. V celi knjigi je to poleg omembe likvidacije enega duhovnika s strani partizanov in negativnega stališča škofa Srebrniča (ne pa Stepinca!) pravzaprav edina črna slika, ki nam jo pisec poda o tej sicer obsežni in zapleteni problematiki. Naslov knjige je res enoumen, toda bralec ne more biti zadovoljen, saj ne dobi celotne slike o vlogi duhovščine v NOB.

Po drugi strani gre omeniti še problem nasilnega pokatoličevanja Srbov, do česar so se morali tako ali drugače opredeliti tudi katoliški duhovniki in je bil to eden od kriterijev njihove siceršnje usmeritve. Nadalje moramo spet poudariti veliko vlogo slovenskih duhovnikov na Hrvaškem, pa tudi njihov

delež med aktivnimi udeleženci NOB in padlimi je bil v okviru celotne katoliške cerkve v Jugoslaviji izjemno visok. Med 75 duhovniki, ki so aktivno sodelovali v NOB je po piščevih navedbah 21 Slovencev, med 45 padlimi duhovniki pa je tudi navedenih 21 Slovencev. Toda v točnost teh podatkov lahko dvomimo, saj je na spominski plošči padlim slovenskim duhovnikom na Brezjah navedenih 25 imen, res pa je, da je med njimi tudi istrski Hrvat Šime Milanović. Poleg vseh drugih podrobnosti avtor ne gre mimo Stepinčevega dopisovanja Paveliču v zvezi z Jasenovcem, niti ne mimo obiska Edvarda Kocbeka v Vatikanu. Omeniti pa gre dvoje izjav mons. Ritiga, ki sta vsaka po svoje značilni in pomenljivi. Prva je ta, da je NOB moralno upravičena tudi po krščanski etiki in zato tudi sodelovanje vernikov v njej, druga pa, da Jugoslavija ni in ne bo komunistična država! Pomembna je tudi še ena avtorjeva ugotovitev na strani 211, s katero je hotel poudariti velik pomen sodelovanja duhovnikov v NOB. Pravi namreč, da se v pogojih okupacije duhovnikov ni sumilo, da so sodelavci partizanov, saj se je na splošno smatralo, da je duhovščina načelni sovražnik komunizma in preko tega tudi NOG!

V četrtem in zadnjem delu knjige je avtor priobčil 21 dokumentov, ki po eni strani ilustrirajo prejšnje navedbe oziroma jih podkrepijo, po drugi strani pa jim dajejo tudi nove poudarke. Od slovenskih dokumentov omenimo Kardeljev članek »Komunistična partija, vera in cerkev« in odlök o ustanovitvi Verske komisije pri SNOS. Zadnja dva »dokumenta« prinašata še omenjene številčne podatke o duhovnikih, ki so aktivno sodelovali v NOB oziroma padli za svobodo. Ob teh podatkih in ob trditvi mons. Ritiga, da se je relativna večina katoliške (hrvatske) duhovščine dobro obnašala do NOG gre tu samo kot ilustracijo navesti nekatere številke, ki so nam bile dostopne iz drugih virov brez kake posebne raziskave. Na ozemlju poznejše NDH (vključno Medjimurje in po Italijanih okupirani del Dalmacije) je bilo leta 1939 2639 katoliških duhovnih oseb. Drugo dejstvo: v publikaciji »Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera« pa se v indeksu omenja 427 duhovnih oseb. Teža zaradi pomanjkanja vsakršne podrobne analize še ni moč komentirati.

Podatke, ki so zares zelo zanimivi in za nas v precejšnji meri tudi novi, je pisec črpal pretežno iz literature, bodisi v knjižni ali časopisni obliki, znaten del opomb pa se nanaša tudi na arhivske vire, predvsem iz Arhiva Hrvatske v Zagrebu. Velika večina virov in literature je hrvaškega izvora in tu velja reči, da je vsaj kar se slovenskih virov tiče, avtor marsikaj izpustil oziroma spregledal. Druga, že omenjena pripomba bi bila nesistematičnost, ki se čuti v predstavitvi teme, ne toliko kot celote, kot posameznih poglavij. Marsikatero od teh daje vtis, da je povsem naključno, da gre za opis epizode, ki nima neke organske povezave z ostalimi poglavji. Končno naj omenimo še to, da avtor povsem ignorira vlogo katoliških vernikov in duhovnikov v vzhodnih pokrajinah Jugoslavije, kjer je šlo seveda za pretežno pravoslavno prebivalstvo, a je vendar tudi tam obstajala katoliška Cerkev s svojo organizacijo in ne zanemarljivim številom vernikov:

Boris Mlakar